

Lagzi István

Küzdelem az elsőbbségért: hadsereg és politika

Az elmúlt évtizedben a magyar honvédséggel kapcsolatos kérdésekről új kutatási eredményekre, elsődleges forrásokra támaszkodó, új szemléletű munkák sora íródott, jelent meg. Ez utóbbit külön ki kell emelni. *Szakály Sándor* hadtörténész az egyike volt azoknak, akik a levéltári forrásokat és más forrásértékű dokumentumokat feltárva, azokból indultak ki, alakították ki koncepciójukat, s nem egy eleve meglévő, kívánatos koncepcióhoz kerestek, válogattak forrásokat.

A szerzőnek a *Lánchíd* Kiadónál megjelent *Hadsereg, politika, társadalom* című kötetében tíz hosszabb-rövidebb írást olvashatunk, melyek középpontjában a 19-20. századi magyar (had)történelem egy-egy, a szerző érdeklődéséből adódó kérdése áll. A kiadványban lévő publikációk kivétel nélkül 1983-1989 között különböző folyóiratokban, kiadványokban megjelentek, néhány előadás szerkesztett változatát olvashatjuk.

A kiadványban a csendőrség létrehozásáról, feladatairól, a hadsereg tisztikarának, a katonai elit különböző szempontok szerinti áttekintése alkotja az egyik vizsgálódási területet. A hadsereg és a zsidótörvények, a II. világháborúba való belépésünk, azaz a "hadüzenet" problematikája

elsősorban a nem hadtörténet-szek érdeklődését válthatja majd ki. Az oroszországi "magyar légió" megalakításával, valamint gróf *Stomm Marcel* altábornagy szerepének elemzésével, továbbá az antifasiszta katonai ellenállás magyarországi jelentőségének vizsgálatával kapcsolatos írások is fontos gondolatokat tartalmaznak.

A szerző egyik legfigyelemre méltóbb írása a *csendőrség* létrehozását és feladatát, valamint eredményességét vizsgálta. Ez az írás azért is fontos, mert az 1945-ben feloszlatott közbiztonsági testület – a csendőrség – felépítéséről, tényleges működéséről az átlagolvasó vajmi keveset tud. A szerző a csendőrség 64 éves történetét (az előzményekkel együtt) jó érzékkel, lényegretörően, statisztikai

adatokkal alátámasztva foglalta össze. Az 1848/49. évi szabadságharc leverése után hozott császári rendelet értelmében a birodalom a közbiztonsági feladatokat az ún. zsendár ezredek látták el. A kiegészítés után szinte tíz évig az osztrák katonai alárendeltség alá tartozó zsendárság biztosította a közrendet, amikor ez a felemás állapot tartathatatlanná vált, az 1881. évi III. törvénycikk értelmében létrejött *m. kir. csendőrség*. Az új testületnek viszonylag rövid időn belül nagy tekintélye lett, *egyres vitatható, vagy elítélendő* akciói ellenére a kompetenciájába tartozó területen a közbiztonság letéteményesének bizonyult. Íme egy – *Szakály Sándor* által összeállított – statisztikai példa: 1907-ben a hatósági személy elleni erőszakot 1384

alkalommal követtek el, s csak kettő volt kiderítetlen; rablás, zsarolás 1618 esetben fordult elő, kiderítetlen maradt 36; az előbbi számszerű csoportosításban orgazdaság 4672 (2); lopás 43 577 (2677); gyújtogatás 143 090 (2784); csalás 2245 (43); szemérem elleni cselekmény 833 (1); az emberi élet elleni cselekmény 3303 (53). A szerző megfogalmazásában "...az összes elkövetett bűncselekmények arányában felderített bűncselekmények 94 százalékot jelentenek!" Ebből következett, hogy a csendőrség a századfordulóra nemzetközi mércével mérve is jelentős közbiztonsági testületté vált.

Az úgynevezett ellenforradalmi rendszer – lényegében a Horthy korszak – tisztikarának, a *katonai elit* összetételéről a szerzőnek több tanulmánya és egy kismonográfija jelent meg. Az ismertetett kötetben lévő két tanulmány az alap kutatások részösszefoglalásaként olvasható.

Szakály Sándor abból az alapképletből indult ki, miszerint a *Károlyi Mihály* által fémjelzett időszakban szétzüllött, illetve lefegyverzésre került a több mint egy millió főt számláló magyar hadsereg. 1918 végén érvényesített intézkedések során a tábornoiki kar és a vezérkari testület valamennyi tagjának nyugállományba helyezése, a had-

mérnöki, tüzérségi, hadtáp, azaz gazdasági hivatalbeli állomány tisztjeinek felülvizsgálat nélküli elbocsajtása végül is oda vezetett, hogy amikor mégis fel kellett állítani a magyar hadsereget, akkor a szükséges tisztikarnak "...csak alig negyven százalékát tették ki a hivatásos tisztek". Ennek meg is lett a következménye, a lehetséges *honvédelemre nem kerülhetett sor*. A történelmi Erdély, Felső-Magyarország, a déli vármegyék megtartására nem maradt, nem volt erő. A térségben lévő német haderő viszont az elszállításra nem kerülhető fegyver- és lőszerkészletének jelentős részét eladta, átengedte a románoknak. A román hadsereg így soha nem remélt modern fegyverekhez jutott. A tanácsköztársaság időszakának hadseregét vizsgálva a szerző arra a megállapításra jutott, hogy a tisztikar többsége számára a haza védelme az integer Magyarország védelmét jelentette, az önvédelmi harcban szülőföldjük, az elfoglalt területek felszabadítását látták. Az is tény, hogy rendkívüli katonai karrier lehetőségével számolhattak az új rezsim szolgálatába szegődött fiatal századosok, őrnagyok, alezredek. "Olyan katonai beosztások nyíltak meg ...a Vörös Hadseregben szolgálatot vállalt tisztek előtt, amelyekre a többségnek általában

hosszú éveket kellett volna még várnia..." A szerző számításai szerint a tisztikar több mint 90 százaléka magyarnak vallotta magát. Az is jelentős megállapítás, miszerint a tanácsköztársaság hadseregében szolgálatot vállaló hivatásos tisztek katonai, szakmai felkészültsége jelentősen meghaladta a Szegeden szervezkedő ún. "nemzeti hadsereg" személyi állományának színvonalát. *Stojakovics (Sztójay) Döme* a vörös hadsereg hírszerző- és kémelhárító főnöke később berlini követként szolgált az új rezsimet, mellesleg szolgálaton kívüli vezérezredes, majd 1944-ben miniszterelnök lett. *Solarc Hugó* a 29. dandár parancsnokaként harcolt a vörös hadsereg soraiban, később *Sónyi Hugó* néven gyalogsági tábornok, 1936-1940 között a honvédség főparancsnoka; *Knausz Ferenc* 1919-ben a vörös hadsereg egyik hadosztályának, majd hadtestének vezérkari főnöke, "...1941-1944 között vitéz *Szombathelyi Ferenc* vezérezredesként a honvéd vezérkar főnöke [...] *Bengyel Sándor* 1919-ben századosként hadosztály-, majd hadtest vezérkari főnök... később *Győrffy-Bengyel Sándor* néven vezérezredes és 1941-1942-ben közellátásügyi tárca nélküli miniszter." A tanácsköztársaság egykori tisztjei közül – többek között

– Lakatos Géza, Miklós Béla vezérezredesi rangban, miniszterelnökként, Csatai Lajos mint vezérezredes, Vörös János mint vezérezredes, honvédelmi miniszter, dálnoki Veress Lajos vezérezredes, nagybaconi Nagy Vilmos vezérezredes, honvédelmi miniszterként kapott meghatározó feladatokat. A horthy-korszak politikai vezetése megszemélyesen figyelembe vette az örökölt katonai elit szakmai tudását, épített rá, megbecsülte a kétségtelen tudást, rátermettséget, a morális tartást. Erb Gusztáv 1919-ben a vörös hadsereg főparancsnokságán Stronfeld Aurél mellett teljesített bizalmi szolgálatot, később vitéz Henyey Gusztáv néven hadtestparancsnok, majd a Lakatos-kormány külügyminisztere, szolgálton kívüli vezérezredes; Werth Henrik vezérezredes, vezérkari főnök is a vörös hadsereg egykori tisztje volt, majd tudását, rátermettségét, odaadását, alkalmazkodó képességét a horthy-korszakban kamatoztatta. Társaihoz hasonlóan karrierbeli katonatiszt volt, maradt. A teljesség miatt azt is hangsúlyozni kell, hogy az 1918/19-es “események”-ben játszott szerepük miatt igen sok tisztnek, politikusnak, tudósnak, szakemberek *sohasem* bocsájtottak meg, Ők mindahányan a perifériára, szerencsés esetben emigrációba szorultak.

A szerző az 1919-1945 közötti magyar katonai elit vizsgálatokor – elsősorban – a származásból, a családi “helyzet”-ből indult ki. A mintegy 1300 főt tartalmazó névsor elemzéséből ezúttal csak néhányat ismertethetünk, emelhetünk ki: a *katonai elit* tagjainak többsége a kispolgári, a középrétegek alsó régióiban elhelyezkedő értelmiségi családjaiból származott. Az anyagi helyzetükről a szerző megállapította, hogy a főtisztek 70 százaléka, a törzstisztek 50 százaléka anyagi gondokkal küszködött. “A legkevesebbet kereső szakmunkás fizetése meg egyezett a hadnagyi fizetéssel. A vezérezredesi havidíj és honvédségi pótdíj összege (1882 pengő) három és félszerese volt a Dunai Repülőgépgyár esztergályosának 1943 őszén.” Fontos megállapítás az is, hogy a tisztí utánpótlást biztosító – különböző elnevezésű – iskolákban tanulók mintegy 70 százaléka államköltségen, illetve alapítványok segítségével végezte tanulmányait, s “...az ellenforradalmi rendszer katonai elitjébe tartozó tábornokok, tisztek 95 százaléka katonai nevelését, képzését a Monarchia időszakában és hadseregében kapta...” A magyar honvédség felső vezetése 1938-ban és 1939-ben, a zsidótörvények megszületésekor került – először – szembe a

zsidókérdéssel, hiszen ezek a szegényteljes törvények a honvédséget, csendőrséget és a rendőrséget is érintették, a fegyveres testület egy (kvalifikált) része nem tudott elszámolni származásával, vagy nem akarta cserben hagyni családtagjait. Ezeket a személyeket előmenetelükben drasztikusan korlátozták, majd igen sokan osztoztak a zsidóság sorsában. A magyarországi zsidótörvények a hadseregbe is katasztrofális hatással voltak. Az értelmetlen parlamenti döntéssel a hadsereg jelentős számú tisztet, katonát, a gazdaság több tízezer szakembert volt kénytelen nélkülözni.

Az ún. kassai bombázás utáni “hadüzenet”-ről a szerző kimutatta, hogy a kormány 1941. június 28-i ülésén a *hadüzenet* kifejezés nem hangzott el. Bárdossy miniszterelnök megfogalmazásában a Kassa elleni légitámadás új helyzetet teremtett, miszerint “...ki kellene mondani azt, hogy a támadás következtében hadiállapotban lévőknek tekintjük magunkat Szovjet-országgal szemben.” Az ország képviselőházában Bárdossy miniszterelnök rövid bejelentést tett: “A magyar királyi kormány megállapítja, hogy a támadások következtében Magyarország és a Szovjet-Unió között a hadiállapot beállott. [...] Szavazásra nem került sor. [...] Nem

volt egyetlen olyan tagja az országgyűlés képviselőházának, aki felszólalt volna a háborút jelentő miniszterelnöki bejelentés ellen. [...] Hasonló volt a helyzet a felsőházban is.” Eloszlott tehát az a tévhit, hogy Bárdossy az országgyűlés előzetes hozzájárulása nélkül *hadat üzent* a Szovjetunióknak. Horthy kormányzó és kormánya az 1920. évi XVII. törvénycikk szellemében cselekedett, miszerint a kormányzó közvetlen fenyegető veszély esetén a hadseregnek az ország határain kívüli alkalmazását is elrendelheti, amihez utólag kéri ki az országgyűlés hozzájárulását. Tágabb értelmezésben, a kormányzót és a kormányt az országgyűléssel szemben bejelentési kötelezettség terhelte. Ennek viszont eleget tett. (Az oly sokat idézett Bárczy-féle minisztertanácsi jegyzőkönyv nem 1941 június végén, hanem később íródott.)

A 2. magyar hadsereg felkészültségéről, felszereltségéről a szerző megállapította, hogy nem volt »szedett-vedett«, maga *Rákosi Mátyás* sem tartotta annak. Bár a *doni hadseregről* szólva az is igaz, hogy részére kijelölt 200 kilométeres frontszakaszt a túlerőben lévő szovjet csapatokkal szemben nem volt képes megvédeni. A harctéren tapasztalt anyagi-technikai hiányosságokat a németek – ígéreteik ellenére – nem pótol-

ták, a magyar egységek jelentős részére erejüket meghaladó feladatokat bízta. Részből ezért volt a sok sárkereszt. A hazai utánpótlás (ruházat, élelmiszer stb.) vonatkozásában a magyar legfelsőbb katonai vezetés elégtelenre vizsgázott, és morálisan is. A munkaszolgálos alakulatok kiküldése, alkalmazása és a velük folytatott bánásmód tekintetében – ahogy *Lajos Árpád* írta – nincs felmentés. A bűnösök, a felelőtlenek, a parancsra cselekvők esete megér egy újabb misét, egy doni „perbehívást”. És itt jön *Jány Gusztáv* vezérezredes, a doni hadsereg parancsnokának szakmai, morális megítélésének kérdése. A hirhetté vált Jány-féle parancsot annak minden konzekvenciájával együtt bizonyosan újra át kell „világítani”, ismét el kell siratni, „temetni” a doni hadsereg katonáinak tízezreit. Mert ez eddig, minden lényeges dologra kiterjedően *nem* történt meg. Gróf *Stomm Marcel* altábornagy, a doni III. magyar hadtest parancsnoka találozóan jellemezte a magyar-német katonai viszonyt: „...csak sodródtunk ismeretlen német szándékok szolgálatában, és a harc szempontjából értéktelenné vált egységeink az általános visszavonulás keretén belül feláldozásra ítéltettek. ... A lőszerezéssel első nap óta takarékoskodni kellett. Pótlása nem érkezett. Az

élelmezés igen gyenge. Napok óta hiányzik a sebesültek elszállításához szükséges üzemanyag. Üzemanyagot még a páncéltörő lövegek továbbításához sem kaptunk... Siebert altábornagy fennhangon, bizonyos lenézéssel, érdes hangon közölte, hogy elvonulási utat adni nem tud ... helyzettájékoztatót nem adott.” Néhány nap múlva kiderült, hogy nincs kiút. Nem lehetett menni sem előre, sem hátra. Ezért elrendeltük a gépjárművek és az anyag felgyűjtését.” *Stomm Marcel* emlékiratában ugyancsak hangsúlyozta azt is, hogy a német hadvezetőség a visszavonulás idején a magyar egységeket pusztulásra ítélte, „ideiglenes” hátvédtként alkalmazták. Az éhező, fagyhalálra kitéve, mozgásképtelen III. hadtest 1943 január végén „zömében letargiába merült csoportokból állt”. A hadászati lehetséges visszavonulási útvonalakon rendre a német csapatok kaptak kizárólagos elsőbbséget: szállást, élelmet, szállítási eszközöket. A magyarok maradtak ott, ahol „...már köztudott volt, hogy a gyűrű bezárult.” A hadtestből mementőként megmaradt több mint hatezer fő magárahagyottan, a harminc fokos hidegben érdemi harctevékenységére alkalmatlan volt, pusztult, órlódott. akaratán kívül, *német érdekből*. Az ún. visszavonulás út-

vonalain a háború szörnyűségeit felülmúló látvány fogadta az éppen arra menőket: "...Megfagyott emberek százai feküdtek az utak mellett. Gépjárművek, lövegek az utakon vagy útárokba dobálva. Az egész kép az 1812. évi francia téli visszavonulás szomorú képét idézte fel. Tetézve azzal – írta a tábornok –, hogy itt nagyobb ember- és anyagpusztulást kellett látnunk. Kialtó bizonyítékait annak, hogy amit a német hadvezetés a 2. magyar hadseregétől megkövetelt, emberfeletti volt. A doni harcok és a végítételek alapján mind élesebben rajzolódik ki bennem a benyomás, hogy a német vezetés merevsége legalább annyi veszteséget okozott a 2. magyar hadseregnek, mint az ellenség." Gróf Stomm Marcel tábornok járás és marandó egészségkárosodást szenvedett fogoly a rázuduló feladatokkal – több, ismert okból – nem tudott megbirkózni. Vélt, vagy valós okokból alulmaradt, pedig vezető is lehetett volna. Vállalta a sors által kijelölt utat, bár az semmiféle előnnyel, előmenettel nem járt. Hátrány an-

nál több érte. Erdemben a mai napig nem rehabilitálták: sorának, rangjának, erkölcsi tartásának megfelelő elégtételt nem kapott. Elfelejtődött. A hadtestét felosztató tábornok indítékait a politika nem méltányolta, s nem értette meg, a szakmabeliek sem. A Szovjetunióban megszervezendő magyar légió vonatkozásában feltétlenül hangsúlyozni kell azt (is), hogy gróf Stomm Marcel altábornagy abban az esetben vállalta volna a légió vezetését, ha azt a nyugati hatalmak elismerik, s a Horthyra tett katonai eskü érvényben marad. Ez egybecsengett az antifasiszta mozgalom fontos célkitűzésével is, miszerint "...nem helyes a Horthy ellen fordulást erőltetni mindaddig, amíg remélhető, hogy az ő vezetésével megoldható a szakítás Németországgal. A Rákosi Mátyás nevéhez fűződő moszkvai kommunista emigrációnak viszont csak úgy kellett (volna) a légió, ha az nem Horthy "vezetése", hanem a "helybeli" emigráció elképzelése szerint, de a magyar hadsereg rangidős tábornokainak vezetése alatt szerveződött volna. A szerző

véleménye szerint gróf Stomm altábornagy, Deseő vezérőrnagy "... és a hadifogoly tisztek döntő többségének Horthyhoz és rendszeréhez való kötődése akkor és a későbbiekhez is erősebbnek bizonyult a történelmi helyzet szabta követelményeknél." A moszkvai magyar emigráció, a hadifogoly tisztek főtiszti, tábornoki "részlege" politikai, morális okok miatt nem követte a lengyel, csehszlovák "mintát", sem keleten, sem nyugaton nem szerveződött olyan magyar fegyveres alakulat mely a szövetségesek oldalán kivette volna részét a fasiszta Németország elleni harcból.

A világháború alatti magyar katonai ellenállás tétova, felemás lépéseiről, az angol-szász hatalmakkal való kapcsolat felvételről, a "kiugrási" kísérlet kudarcának okairól az eddig is ismert nézetek rövid összefoglalását olvashatjuk. A kötetben lévő írások egyenetlenségükben is hasznos, ismeretterjesztő olvasmányok, az érdeklődők és a kutatók is haszonnal forgathatják.

Tomka István: *Kemence*